

**ЕКСПРЕСИВІЗАЦІЯ МОВЛЕННЄВОЇ ТКАНИНИ ПОЕТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ:
КОМПАРАТИВНИЙ АСПЕКТ (НА ПРИКЛАДІ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ
ЯРА СЛАВУТИЧА ТА КИЇВСЬКИХ «НЕОКЛАСИКІВ»)**

**EXPRESSIZATION OF THE SPEECH FABRIC OF POETIC VOCABULARY:
COMPARATIVE ASPECT (ON THE EXAMPLE OF THE POETICAL WORKS
OF YAR SLAVUTYCH AND THE KYIVAN “NEOCLASSICISTS”)**

Полякова Т.В.,

orcid.org/0000-0002-1401-9939

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови та літератури

Державного вищого навчального закладу

«Донбаський державний педагогічний університет»

Решетняк О.О.,

orcid.org/0000-0002-8039-3929

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови та літератури

Державного вищого навчального закладу

«Донбаський державний педагогічний університет»

У статті розглянуто особливості експресивної лексики творів Яра Славутича, українського письменника діаспори. Матеріалом постав компаративний аналіз окремих поетичних текстів та мовленнєва тканина віршів київських «неокласиків», наслідувачем мовних традицій яких був видатний поет, перекладач, прозаїк і меценат Яр Славутич (Григорій Жученко). Досліджено взаємовідношення функціонування експресивних лексем і рівня художньої майстерності митця. Актуалізовано значущість здатності оперувати в мовленні стилістичними засобами, мовним багатством, що створює загальне враження про рівень освіченості особистості, про її вміння послуговуватися різними лексичними, стилістичними засобами, необхідними для вираження експресії або інших функційних настанов за будь-яких умов. Увагу приділено мовній тканині поетичних творів відомого поета, прозаїка, публіциста, представника української діаспори Яра Славутича, творчість якого засвідчує тонке відчуття специфіки поезики віршів, де багато важить не лише семантика, але й влучне використання стилістичного засобу, на кшталт київських «неокласиків». Окреслено теоретичні засади експресивізації в сучасному мовознавстві, бо науковці різних лінгвістичних шкіл потрактовують цю дефініцію по-різному. З'ясовано, що характерними ознаками експресивного багатства мовної тканини поетичних творів є відмінність лексичного змісту, образного забарвлення, що сприяє виявленню різних властивостей описуваного явища дійсності, а також зумовлює увиразнення завдяки символічному застосуванню важливий аспект поняття. У творах Яра Славутича та київських «неокласиків» трапляються мовні контрасти, маніфестатори емотивної функції експресивних засобів. Наявність контрастних елементів зумовлена тим, що жодна система, зокрема й лінгвістична, неможлива, безумовно, без протиставлюваності її складових частин, бо контрастування і є формою їх взаємозв'язку. Доведено, що предмети, явища, ознаки чи дії краще сприймаються, виразніше, коли вони контрастують з іншими предметами, реаліями й діями. Зауважено, що з-поміж усіх частин мови найбільш сприятливими до постання емоційного забарвлення є вигук, що й зумовлює семантика цих слів – виражати певне звукослідування разом із процесом, динамізмом, інтенсивністю тощо. Тобто названі параметри передбачають градуальні протиставлення, у разі чого й постають одиниці образних експресивних лексем, кожна з яких за збереження загального значення різниться від іншої певним відтінком.

Ключові слова: експресивізація, експресивні засоби, емоційна лексика, мовні контрасти, символ, стилістичні повтори, анафора, вигук, лайлива лексика.

In the article, the peculiarities of the expressive vocabulary of the works of the Ukrainian writer from the diaspora Yar Slavutych are considered in comparison with the speech fabric of the poems of the Kyivan «neoclassicists», whose linguistic traditions were imitated by the well-known poet, translator, prose writer and philanthropist Yar Slavutych (Hryhory Zhuchenko).

The relationship between the functioning of expressive lexemes and the artist's level of artistic skill has been studied. The importance of operating in speech with stylistic means, language richness, which creates a general impression about the level of education of the individual, about his ability to use various lexical and stylistic means necessary for the creating of expression or other functional instructions in this or that case, has been analyzed. The attention is focused on the language fabric of the poetic works of the famous poet, prose writer and publicist from the Ukrainian diaspora, Yar Slavutych, whose work testifies to a subtle sense of the specificity of the poetics of poems, where not only semantics is important, but also the apt use of stylistic devices such as in the works of Kyivan «neoclassicists». The theoretical foundations of expressization in modern linguistics are outlined, as scientists of different linguistic schools interpret this concept in different ways. It was found that the characteristic features of the expressive richness of the linguistic fabric of poetic works are the difference in lexical content, figurative coloring, which helps to reveal various properties of the described phenomenon of reality, and also makes it possible to highlight an important aspect of the concept with the help of a certain symbol. In the works of Yar Slavutych and the Kyivan «neoclassicists» there are linguistic contrasts that largely emphasize the emotional

function of expressive means. The presence of contrasting elements is due to the fact that no system, including a linguistic one, is possible, of course, without the juxtaposition of its component parts, since contrasting is a form of their relationship. It has been proven that objects, phenomena, signs or actions are better perceived, more expressive, when they contrast with other objects, realities and actions. It is noted that among all parts of speech, exclamations are the most favorable for the emergence of emotional coloring, which is determined by the semantics of these words – to express a certain sound imitation along with process, dynamism, intensity, etc. In other words, the named parameters provide for gradual contrasts, as a result of which units of figurative expressive lexemes appear, each of which, while preserving the general meaning, differs from the other in a certain shade.

Key words: expressization, expressive means, emotional vocabulary, language contrasts, symbol, stylistic repetitions, anaphora, exclamation, abusive vocabulary.

Постановка проблеми. Мова відбиває картину світу, пізнання людиною життєвих сутностей, набутий протягом віків досвід. Вона є засобом спілкування та сприяє вираженню емоцій різного типу, почуттів, оцінюванню явищ, що з ними стикається індивід, волевиявленню, що реалізується в мовленні завдяки різному ступеню виявлення експресивності.

Саме вербальний спосіб виявлення емоцій відіграє важливу роль у поетичних творах Яра Славутича. Особливості функціонування виражальних засобів мови Яра Славутича, стильова диференціація лінгвістичних явищ у текстах його творів засвідчують досконале й витончене знання автором стилістичних можливостей літературної мови, досконале дотримання її норм. Дослідження експресивних засобів художнього мовлення поетичного надбання Яра Славутича потребує чіткого визначення теоретичних, методичних засад, якими керуємося для окреслення функції експресивних засобів у його поезії. Ключовою передумовою є критичне осмислення і подолання розбіжностей, що існують у поглядах на основні категорії стилістичних засобів, а саме, позицій щодо сутності мовленнєвої експресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні дослідження текстів щодо аналізу рівня мовної експресії представлені значною кількістю наукових розвідок різного спрямування. Були дотичними до дослідження мовної експресивності такі лінгвісти, як: А. Вежбицька, Т. Скубалянка, Р. Гжегорчикова, С. Граб'яс, Г. Згулкова, В. Русанівський, М. Пилинський, С. Єрмоленко, Л. Шевченко, Н. Бойко, Н. Дорогович та ін. Щодо експресивних можливостей певних мовних засобів відомі праці таких науковців, як-от: Ж. Колоїз (на основі фразеологізмів), А. Цеслікова, М. Рутковського, Є. Отіна, Є. Масловської, В. А. Чабаненка (на основі дериваційних процесів) та ін. Наукові студії зазначених дослідників становлять вагомий теоретичний підґрунтя нашої наукової розвідки. Розмаїті мовознавчі праці, присвячені вивченню проблеми експресивності, демонструють масштабність можливостей аналізу цього поняття.

Метою пропонованої статті є репрезентувати поетичне мовлення Яра Славутича щодо використання експресивних засобів для відбиття його світосприйняття, а також здійснити компаративний аналіз текстів віршів представників школи київських «неокласиків» для підтвердження тези про наслідування Яром Славутичем мовних традицій «п'ятірного грона». Мета зумовлює розв'язання низки завдань: 1) схарактеризувати науковий доробок учених щодо вивчення поняття експресивності в лінгвістичній науці; 2) визначити місце й роль експресивних лексем у загальній системі української лінгвістичної та їхній вплив на розвиток мовного багатства особистості; 3) з'ясувати, у чому полягає сутність наслідування мовних традицій неокласиків щодо використання експресивно-збарвлених лексем в поетичному доробку Яра Славутича.

Виклад основного матеріалу. Експресивізація текстів поетичних творів Яра Славутича потребує чіткого визначення теоретичних, методичних засад, якими будемо керуватися для визначення функції експресивних засобів у його поезії. Першою передумовою такого насичення є критичне осмислення та подолання наявних розбіжностей у поглядах на основні категорії стилістичних засобів, зокрема й у позиціях на сутність мовленнєвої експресії. Як вважає О. Ахматова, експресія – це «виражально-зображальні якості мовлення, що відрізняють його від звичайного (або стилістично нейтрального) і надають йому образності та емоційного забарвлення [1, с. 6]. До цієї ж позиції тяжіють Д. Ганич, І. Олійник, В. Чабаненко. За В. Григор'євим, експресивізація – це чітка виразність, це те, що передбачає вираження нетривіального (художнього) змісту. Тому зазначаємо, що експресія у творах Яра Славутича – це ті засоби, які породжуються у мові його текстів емоційністю, образністю, характерністю саме авторського мовлення; це активна інтенсифікація, підкреслення виразності, це збільшення вражаючої сили вислову, надання йому особливої психологічно мотивованої піднесеності; це експресія, яка співпрацює не лише з емоційним і образним (художнім), а й іншими планами вислову – вольо-

вими, естетичними, формально-структурними, ситуативними та семантичними.

Піддаючи компаративному аналізу твори київських «неокласиків» та Яра Славутича, натрапляємо на мовні контрасти, що значно підкреслюють емотивну функцію експресивних засобів. Наявність антитезних елементів зумовлена тим, що жодна система, зокрема й мовна, неможлива без протиставлюваності її основних складових частин, бо контрастування і є формою їх тісного взаємозв'язку. Як неодноразово було зазначено вченими-лінгвістами, предмети, явища, ознаки чи дії краще сприймаються, виразніше, коли вони контрастують з іншими предметами, явищами, ознаками та діями. Ще Марк Цицерон доводив, що різного роду мовні контрасти є «сильним прийомом впливу» на слухача, що вони є «зблисками думки», які надають нашому мовленню (зокрема ораторському) «яскравості», «витонченості», краси і сили» [2, с. 14].

У текстах майстра поетичного слова Яра Славутича експресія вислову значно зростає, коли зіставлювані елементи антонімічної пари підсилюються в значенні завдяки:

а) текстуальній віддаленості в просторі і часі:

В'ється вітер, крутить вихор,
Відганяє люту спеку [3, с. 9].
Коли згадаю той принадний сміх,
Тоді тривання споминів моїх
Сльозами чистими воложить вії [3, с. 31].

У Максима Рильського, яскравого представника школи київських «неокласиків», простежується поєднання минулого та нового для змалювання кращого майбутнього людства: «По-простому: в минулім є терни, Але є також і вінки тернові... Хай же згадають дочки та сини, Що їм будують підмурівок новий» [4, с. 139];

б) контрастам, які побудовано на зіставленні антонімів, що поєднуються в корелятивну пару за допомогою сурядного зв'язку і оформлюються як два однорідні члени речення, що знаходяться поряд:

Під синім небом між ясним колоссям,
Серед степів, де грала ковила,
Де щастя й горе водночас велося,
Моя Херсонська юність розцвіла [5, с. 12].
І я старечу пам'ять напинаю,
І я кажу їм казку чи билицю... [5, с. 20].

Представник п'ятірного грона «неокласиків» М.Рильський за допомогою сурядної корелятивної пари поєднує контраст для антитезового порівняння світлого й темного, доброго й злого: «Нехай, скупавшись у реторті, згине І давній Бог, і старосвітський чорт...» [4, с. 139];

в) означальних атрибутів, що зокрема, є антонімічними:

Чи від кривавої знемоги
Достойну смерть за рідний край?
Чи біг далекої дороги
В чужих земель чужий розмай? [5, с. 24].

Ще один знаний представник неокласичної школи Микола Зеров використовує антонімічні атрибути для змалювання експресивного впливу на читача: «Намігся він, замість жебрацьких лат, Убрати гору в золото й шарлати, І крутодахі вирости палати Серед поліських, гонтом битих хат» [6, с. 147];

г) художнього порівняння в текстах, що надають яскравого стилістичного забарвлення, яке відображається на позначенні одиниць, які контрастують між собою:

І ті здалися, наче полонені,
Прийнявши їх, щасливих переможців [5, с. 17].

А ще один представник «п'ятірного грона», Михайло Драї-Хмара із цією метою використовує абстрактні поняття «імла та зоряниця» для протиставлення світла і темряви:

На добраніч, моя зорянице!
Вже імла над землею... [7, с. 273];

д) зростання експресивної виразності для показу ще більшого контрастування за допомогою нагнітання корелятивної пари:

То сповільна, то рухливо
По землі дрібочуть ніжки... [5, с. 42].

Яр Славутич здійснює зображувальне художнє контрастування семантично супротивних одиниць у текстах поетичних творів шляхом різкої антитези:

Десь похований під снігами,
Вдень конаю, живу вночі... [3, с. 196].

Антонімічне контрастування, що поєднує художнє мовлення Яра Славутича з творчою манерою неокласиків, дає широкий простір для індивідуальної експресивної мовотворчості. У поетичних творах митця простежуємо так звану контекстуальну антонімічність, яка здебільшого пов'язується з різноманітними семантичними зсувами. Стилiстична виразність при цьому виникає не лише власне стилістичним прийомом (несподіваністю зіткнення) протиставлення чи зіставлення семантики одиниць, що контактують, складністю асоціації і новизною образів, наприклад:

Чого ж мені, хто не античний міт,
А правду розкриває мимоходом,
Вести в тенета мислей неоліт [5, с. 115].

Характерною рисою, що характеризує експресивність творів Яра Славутича, є антонімічне

протиставлення лексем на позначення явищ природи, що виконує функцію антитези, яка набуває єдино можливого змісту лише в контексті:

Як з ранніх весен до міцних морозів

Текло струмком дитинство в кураю... [5, с. 12].

Особливої уваги заслуговують експресеми, які так чи так пов'язані з людськими почуттями. Аналізуючи тексти поетичних творів Яра Славутича, виокремлюємо функціонування експресивно-забарвлених лексем, що не мають понятійної основи й виражають лише емоції. До них відносимо емоційні вигуки, що є експресивними знаками найрізноманітніших психічних переживань людини та її реакції на певні фізичні подразнення, наприклад: *аг-гі-ій*, *агов*, *ау-у*, *ах*, *ач*, *гай-гай*, *гей-го*, *еге-ж*, *ну*, *о*, *ой*, *ой леле*, *ой-лі*, *тю-тю*, *хе-хе*, *цур* та інші. Вони є полісемантичними, тому для з'ясування семантики необхідне широке контекстуальне тло, на підґрунті якого ми проілюструємо ці лексеми в контексті:

– *Агов*, дівчата? – покликом, як грім,

Максим зі скирти вигукнув раптово... [5, с. 267].

Прослідковуємо використання автором апелятивного за семантикою, первинного за будовою вигуку *агов*, що виражає звертання мовця до співрозмовника, з метою привернення уваги.

«– *Аг-гі-ій!!!* – покотилось...» [5, с. 31].

І никнуть спина сухоребрі

На кучугур холодні гребні

– *Ау-у*... [5, с. 34].

Семантика вигуків *агій* та *ау* звичайно ж відрізняється від попереднього прикладу. Вони не адресуються до конкретної особи, так як є більш абстрагованими.

З туги змарнілий,

Крикну від розпачу: – *Ах!* [5, с. 199].

Ой леле, мій краю! Міста покриває азійська руїна...» [5, с. 52].

Емоційно-забарвлені лексеми, а саме, вигуки *ах* і *ой леле* належать до емоційних елементів, бо виражають психічно-фізичний стан людини – розпач, безвихідь. Такого типу слова можуть бути моносемічними та полісемічними, а відтак, їхнє значення виявляється лише за умов контексту. Таку ж функцію виконує цей вигук у ще одного з представників київської школи неокласиків Максима Рильського:

Ах, скажіть, бабусю,

Він утече? [4, с. 83].

Вигук *ач* належить до проміжної ланки лексичної системи між емоційними та спонукальними. Майстер поетичного слова використовує цю стилістичну одиницю з певною іронією, сар-

казмом, що вказує на відповідний підтекст та вияв певного рівня експресії в поведінці людини.

А садівник сміється:

– *Ач*, які! –

І щедро наділяє грушами [5, с. 12].

Гай-гай, читачу! Самопали

Співали випалом йому [5, с. 65].

“*Гай-гай!* Перевелось бувалля” [5, с. 152].

Гай-гай, листочку! Може й Запоріжжя,

Весни вітаючи хмільний кураж,

Тебе повз греблі цементне покрижжя

Перепровадить на хортицький пляж [5, с. 340].

Щодо вигуку *гай-гай*, то він використовується митцем у звертанні як до істот, так і до не одухотворених речей, що вказує на деяку відмінність у семантиці вислову. Аналогічний вигук бачимо в поезії київського неокласика Максима Рильського:

Гай-гай! Чи ви забулися, братове,

Які-то ночі в молодих літах

Нам спати не давали? [4, с. 240].

Стосовно вигуку *гей*, то він належить до апелятивних за семантикою, за будовою ж – до первинних, бо не має зв'язку з тією частиною мови, від якої утворився. Як зазначалось раніше, такого типу вигуки беруть свій початок від емоційних викриків, окликів, що супроводжують реакцію організму на зовнішні подразники.

Гей, тікали ж лиходії

У ярів похмурі нетрі! [5, с. 47].

– *Гей*, роменів віночку,

На моїй сіяй голівці! [5, с. 41].

Гей, степи розложисті, глибшайте балками [5, с. 52].

Гей-го, грай, *гей-го!* вируй над гаями,

Бо дружба й любов – удавання між нами,

Гей-го! над гаями – гучними громами [5, с. 392].

Ой-лі! Там за горбіком... Замовчіть, каліки!

Хлопці! *Гей*, по-конях! До ноги – рубай!!! [5, с. 86].

Максим Рильський, знаний неокласик, використовує вигук *гей* як емоційний оклик, що вказує на піднесення душевного настрою ліричного героя: «*Гей*, поля жовтіють і синіє небо, Плугатар у полі ледве маячить» [4, с. 134]. Із цією ж функцією вигук *гей* використовує і Яр Славутич, наслідуючи мовні традиції неокласиків:

– *Гей*, одружився ваш коханий син [5, с. 64].

«*Гей*, люд український Бога хвалив...» [5, с. 95].

Затоплюй сонце! *Гей*, бори,

Гудіть могутньо з-над гори! [5, с. 101].

Гей, ви, луни братнього бору,

Буйні леготи сіверян... [5, с. 107].

До апелятивних, за будовою первинних, але вони є двозвукові, двоскладові належать вигуки на кшталт *гей-го*, що мають більше експресивне забарвлення, ніж попередні з цього ж ряду.

«Еге ж!» – підтакнула і головою
Кивнула гречно. І Григорій знов –
Немов підкошений... «Та що зі мною?» [5, с. 299].

Імперативний за семантикою, спонукально-стверджувальний за емоційним забарвленням є вигук *еге ж*, який вказує на позитивне ставлення ліричного героя до співрозмовника:

– Ну, звісно! –
І слухає, пильно слуха
Шамріння плуга... [5, с. 89].

Ну, чого б то неподобі
Та свої погані руки
В наші землі посувати? [5, с. 39].

Кардинально протилежної семантики набуває вигук *ну*, що належить до розряду вигуків волевиявлення. За своїм експресивним забарвленням він близький до попередніх імперативних, але з більшим емоційним потенціалом. Іншого звукового оформлення, але того ж значення набуває вигук *ану* ще в одного представника київської школи неокласиків Юрія Клена:

Осідок свій – ану, простеж! –
щомісяця міняли установи [8, с. 173].

Захоплення від баченого несе собою значення вокативного однозвукowego односкладового вигука *о*, за допомогою якого майстер поетичного слова Яр Славутич передає свої емоції, переповнені почуттями.

О, скільки тут ходило кобзарів,
Думками хмураючи смагляві чола! [3, с. 17].

О, душ могутні владарі!

Гряде пропам'ятна заплата [3, с. 176].

Так само, з цією ж метою використовує цей вигук *о* Юрій Клен:

Ось Колима і приїск Ортукан.

О, тут блакитно квітне тільки згадка

Про те, що є на світі рідний лан [8, с. 226].

Висновки. Констатуємо, що мовний контраст як один з основних експресивних засобів у поетичних творах Яра Славутича відбиває протилежність життєвих явищ та процесів, носить універсальний зміст. Наявність у текстах поетичних творів Яра Славутича та представників київської неокласичної школи контрастивних художніх засобів мовотворчості є ілюстрацією дії основного закону діалектики, закону єдності і боротьби протилежностей. Боротьба різного роду протилежностей робить мовленнєву експресію текстів творів мобільною, а також спричинює розвиток цієї системи. Опіраючись на мовні традиції неокласиків, які також, безумовно, використовували для емоційного посилення експресивності мовні контрасти. Яр Славутич як наслідувач мовних традицій неокласиків за допомогою вищеописаних мовних засобів вказує на внутрішнє співвідношення компонентів експресивних лінгвостилістичних контрастів. Аналізуючи такі лінгвістичні засоби, можна дійти висновку, що мовні контрасти впливають на розвиток і збагачення експресивних засобів не лише авторської мови, а й української загальнонародної мови. Отже, лише на контекстуальному тлі можемо визначити семантику емоційних слів-вигуків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Чабаненко В.А. Стилістика експресивних засобів української мови: монографія. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.
2. Славутич Яр. Трофеї. 1938–1963 Едмонтон.: Славута, 1963. 320 с.
3. Славутич Яр. Зібрані твори. 1938–1978. Едмонтон, 1978. 408 с.
4. Рильський М.Т. Вірші та поеми. К.: Радянська школа, 1990. 350 с.
5. Славутич Яр. Поезії 1937–1997. К.: Дніпро, 1998. 654 с.
6. Атом серця: [українська поезія першої половини ХХ ст. / [упорядник Ю.Ковалів]. К. : Веселка, 1993. 350 с.
7. Драй-Хмара М. Вибране. К.: Дніпро, 1989. 542 с.
8. Клен Юрій Вибране; [упорядник Ю.Ковалів]. К.: Дніпро, 1991. 461 с.
9. Розстріляне відродження: [антологія 1917–1933: Поезія – проза – драма – есей / [упоряд. Ю. Лавріненко]. К. : Смолоскип, 2002. 984 с.